

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад
Византија и Милутин

Ментор:

Проф. др Радивој Радић

Студент:

Миона Јовановић

Списак скраћеница

Извори:

- ВИИНЈ VI..... *Византијски извори за историју народа Југославије VI*,
Византолошки институт САНУ, Београд 1986, 1-297.
- Данило II, *Животи краљева* *Архиепископ Данило, Животи краљева и архиепископа*
српских, Просвета, Београд 2008, 65-132.

Литература:

- Динић, *Однос између краља* *Михаило Динић, Однос између краља Милутина и Дра-*
Милутина и Драгутина *гутина*, ЗРВИ XLIV, Београд 1955, 49-80.
- ЗРВИ *Зборник радова Византолошког института*
- ИСН I *Историја српског народа од најстаријих времена до*
Маричке битке 1371., Српска књижевна задруга,
Београд 1981, 341-497.
- Јечменица, *Немањићи* *Дејан Јечменица, Немањићи другог реда*, Београд 2018,
123-139.
- Максимовић, *Котаниц Торник*.... *Љубомир Максимовић, Котаниц Торник*, ЗРВИ 29-30,
Београд 1991, 313-321.
- Максимовић, *Симонида* *Љубомир Максимовић, Да ли је Симонида Палеологина*
била пета супруга краља Милутина, Византијски свет и
Срби, Београд 2008, 343-349.
- Острогорски, *Историја* *Георгије Острогорски, Историја Византије*, Београд
1998², 392-465.
- Станковић, *Краљ Милутин*..... *Влада Станковић, Краљ Милутин (1282-1321)*, Фреска,
Београд 2012, 5-144.

Садржај

Списак скраћеница	1
Увод	3
I Византија уочи Милутиновог ступања на власт	5
II Србија уочи Милутиновог ступања на власт	7
Први сусрет Милутина са Византијом	7
III Први период Милутинове владавине	9
Дежевски сабор.....	9
Освајање византијске територије.....	11
Рат са Дрманом и Куделином.....	13
IV Други период Милутинове владавине	15
Сукоб са Византијом 1297. године	15
Мировни преговори.....	16
Питање бракова краља Милутина.....	20
Сукоб Милутина и Драгутина.....	22
Однос краља Милутина према западном свету	23
Краљ Милутин и царица Ирина	24
Побуна сина Стефана, његово „ослепљивање“, прогонатво у Цариграду и повратак у Србију ...	25
Краљ Милутин као задужбинар	27
Византијски утицај у Србији	29
Милутинова смрт и борба за наслеђе престола	30
Закључак.....	32
Извори и литература	34

Увод

Краљ Стефан Урош II, у српској историји познатији под именом Милутин, био је млађи син српског краља Стефана Уроша I Немањића и Јелене Анжујске. Рођен је око 1254. године. Био је један од најдуговечнијих српских владара. Владао је од 1282. до 1321. године, скоро четири деценије. Био је вешт ратник, освајач и успешан политичар-дипломата. У време његове владавине Србија је постала најпросперитетнија држава на Балкану. Он је донео један потпуно нов правац у развоју српске државе и српског друштва. Четири деценије Милутинове владавине биле су прожете великим политичким променама, које су мењале односе - како на Балканском полуострву, тако и у источном делу Европе и Медитерана. Ратовао је са Византијом, Татарима, Угрима, извојевао је доста победа, али је претрпео и неке поразе.

На почетку рада ће бити изложен краћи увид у дешавања у Србији и Византији пре Милутиновог доласка на престо што, је - иако излази из хронолошког оквира теме - неопходно како би се разумео период у којем је Милутин владао.

Односе Србије и Византије за овај период расветљавају византијски и српски извори. Византијске чине: *Историја* Георгија Пахимера¹, Нићифор Григора² и *Посланичко слово* Теодора Метохита³. Треба имати у виду да византијски писци о Милутину пишу искључиво из сопственог, што значи пристрасног угла, и пишу једино онда када су у питању догађаји непосредно повезани са Ромејским царством. Што се тиче српских извора, најзначајније је дело *Животи краљева и архиепископа српских* Милутиновог биографа Данила II. Али, и његово дело се мора узети пажљиво јер је аутор, како би српског краља представио као изабраног божјом вољом, пишући наведено дело, био наклоњен краљу Милутину.⁴ Када је у питању литература, у раду је највише коришћена књига *Краљ Милутин*⁵ од Владе Станковића, где је аутор - проучавањем византијских извора - кад су у питању српско-

¹Љ. Максимовић, *Георгије Пахимер, у: византијски извори за историју народа Југославије VI*, Београд 1986, 1-63.

²С. Ђирковић, Б. Ферјанчић, *Нићифор Григора, у: византијски извори за историју народа Југославије VI*, Београд 1986, 143-297.

³И. Ђурић, *Теодор Метохит, у: византијски извори за историју народа Југославије V*, Београд 1986, 63-143.

⁴Данило II, *Животи краљева*, 65-132.

⁵Станковић, *Краљ Милутин*, 5-144.

византијски односи, направио значајан помак у досадашњој домаћој историографији (медијевалистици), дајући најновија тумачења и отварајући нова питања. Осим ње, највише су коришћени и *Историја Византије*⁶ од Георгија Острогорског као и „Историја српског народа”⁷.

⁶Острогорски, *Историја*, 392-465.

⁷ИСН I, 341-497.

I Византија уочи Милутиновог ступања на власт

После IV крсташког рата 1204. године, када су крсташи освојили и опустошили Цариград, формирано је Латинско царство на простору некадашњег Византијског царства, док су Византинци задржали: Никејско царство, Трапезунтско царство и Епирски деспотат. Након битке код Пелагоније 1259. године којом је потврђена превласт Никејског царства, један никејски одред у јулу 1261. године осваја Цариград, чиме је ту прекинута власт Латина. На тај начин је Византијско царство обновљено под династијом Палеолога, која ће владати до 1453. године. Међутим, обнова Царства није била потпуна, Михаилу VIII Палеологу и његовим наследницима остало је да поврате територије у Епиру, Тесалији, средњој Грчкој и на Пелопонезу. Период латинске владавине је оставио дубоке трагове. Знатан део Балканског полуострва држали су Срби и Бугари, проширивши се на рачун Византије. Они нису били спремни да предузму значајнију акцију против Византије, али су били спремни да се придруже било каквом антивизантијском подухвату са Запада, што би довело у питање и сам опстанак Византијског царства. Све то се могло избећи само вештом дипломатијом у чему ће се Михаилу VIII показати као ненадмашив.⁸

За разлику од Ласкариса, док су били владари Никејског царства, који Епирце и Тесалце нису сматрали правим Ромејима, Палеолози су их сматрали одметницима од централне власти у Цариграду, па су тежили да их ратовима подвргну врховној царској власти. У томе су и успели, тако што је Епирски деспотат, с временом, постао њихов вазал, да би Андроник III Палеолог (унук Андроника II, Милутиновог таста), коначно, 1338. године Епирски деспотат потпуно потчинио Цариграду.⁹

Уплашен претњама Карла I Анжујског (краља обе Сицилије), који је живео од 1226. до 1285. године, да ће обновити Латинско царство, Михаилу VIII Палеолог ступа у вишегодишње преговоре са папом и шаље свог представника на концил у Лион, где је тај царски изасланик, Георгије Акрополит, 1274. године, у царско име, потписао Лионску унију, којом се Цариградска патријаршија потчињава врховној црквеној власти римског папе.¹⁰

⁸Острогорски, *Историја*, 432.

⁹Исто, 473.

¹⁰Исто, 431.

После потписивања Лионске уније, патријарх Јосиф се повукао с патријаршијског престола, а за новог патријарха је постављен Јован Век. При наметању Уније, цар је примењивао оштре мере, укључујући ту и телесно кажњавање. Унији су се противили византијски народ и већина византијског свештенства. Ступање Православне цркве у Унију са Римском црквом Михаило VIII Палеолог је оправдавао државничким разлозима (опстанком Царства). На почетку похода на Србију Михаило VIII умире у једном трачком селу 11. децембра 1282. године.¹¹

Наследник Михаила VIII, Андроник II Палеолог, је најпре бојажљиво, а затим енергично, раскинуо Лионску унију и на патријаршијски престо у Цариграду је, свргавајући Јована Века, вратио патријарха Јосифа. За династију Палеолог је било карактеристично постојање савладара, односно младог цара. Наиме, најстарији царев син бивао би најпре проглашен за савладара, а затим би био венчан за Царство. Тако је Андроник II Палеолог био савладар Михаилу VIII, а Михаило IX Палеолог (син из првог брака Андроника II са Аном Арпад, угарском принцезом) је био савладар свом оцу, Андронику II Палеологу.

¹¹ИСН I, 440.

II Србија уочи Милутиновог ступања на власт

Први сусрет Милутина са Византијом

Године 1266. у Италији се одиграла битка код Беневента између сицилијанског краља Манфреда и Карла Анжујског, брата француског краља. Карло Анжујски је победио и постао нови краљ Сицилије и Напуља. То је, између осталог, значило и буђење идеје о поновном освајању Цариграда. Договором у Витербу наредне године склопљен је савез против Михаила VIII Палеолога, који су чинили бивши латински цар Балдуин и Карло Анжујски.¹² У средишту супарништва западних сила и Византије наћи ће се и Балкан. Услед опасности која је претила из Италије, Михаило VIII, као вешт дипломата, покушава да за себе веже суседне државе, и то традиционалном византијском политиком склапања бракова ромејских принцеза са околним владарима или наследницима престола. На тај начин се повезао са владарима Тесалије и Бугарске, да би потом на ред дошао и српски краљ Урош I.¹³

Постојао је план да се краљев млађи син Милутин, тада петнаестогодишњи краљевић, ожени царевом кћерком Аном Палеолог која је од њега била млађа осам до десет година. Старији Урошев син Драгутин је већ био ожењен угарском принцезом Каталином. Једини савремени извор за овај догађај је *Историја* Георгија Пахимера.¹⁴ Пахимер је, такође, и једини извор о Милутину из времена пре него што је дошао на власт, ако се изузме неколико алузија у „Посланичком слову“ Теодора Метохита.¹⁵

Преговори су вођени током 1269. или 1270. године. Завршени су успешно тако што је између две стране склопљен споразум којим је Ана Палеолог требало да се уда или је била верена за краљевића Милутина. Једна од одредби тог споразума била је та да ће Милутин постати наследни принц.¹⁶ Да је споразум постојао поткрепљује и чињеница да је василевс издао повељу у априлу 1271. године на захтев рођака српског краља, жупана Димитрија,

¹²Острогорски, *Историја*, 426.

¹³ИСН I, 353.

¹⁴ВИИНЈ VI, 22-30.

¹⁵Станковић, *Краљ Милутин*, 33-34.

¹⁶Исто, 37.

којом василевс одобрава намеру свог млађег брата Јована Палеолога да дарује Хиландару село Кастрин.¹⁷ У њој, василевс назива српског краља речју пријатељ, у значењу родитеља чија су деца верена или у браку.¹⁸

Посета ромејског посланства српском двору се завршила неуспешно. Византинци су били разочарани скромношћу и односима на српском краљевском двору, где није било ни трага од оне раскоши и церемонијала какви су били присутни на царском двору у Цариграду. Највише су, наводно, били разочарани када су видели да угарска принцеза Каталина, попут обичне сељанке, преде вуну. Упркос неповољним утисцима са двора, главни део посланства наставља преговоре и са принцезом долази до Охрида, где је она остала, док је остатак наставио пут. У Липљану се воде даљи преговори са краљевим изаслаником Ђорђем. Када су сазнали да Милутин неће постати наследник престола уместо свог болесног брата, то као и неке касније невоље, наводе посланство да прекине преговоре о браку, наводно јер су утврдили да принцеза неће бити краљица већ робиња.¹⁹

До намераваног брака свакако није дошло, али је вереничка веза сигурно постојала и трајала до 1274. године, када је Михаило VIII, из политичких разлога, прихватио на сабору у Лиону унију са Римокатоличком црквом, након чега је опасност од напада на Цариград са запада прошла. Постоје мишљења да је вереничка веза трајала до 1276. године, када је краљ Стефан Урош I насилно свргнут са престола и послат у прогонство, где му се добровољно придружио Пећки архиепископ Јоаникије. Краљ Урош I је, као монах Симон, умро 1277. године и сахрањен је у својој задужбини Манастиру Сопоћани.²⁰ Јелена Анжујска је доживела дубоку старост. Умрла је 1314. године и сахрањена је у својој задужбини Манастиру Градац.²¹

¹⁷Исто, 38-39.

¹⁸Исто, 39.

¹⁹ВИИНЈ VI, 26-30; ИСН I, 354.

²⁰ИСН I, 356.

²¹Исто, 465.

III Први период Милутинове владавине

Дежевски сабор

У јесен 1276. године дошло је до смене на српском престолу. Краљевић Драгутин је, након неуспешних покушаја да од оца добије део земље за себе, уз помоћ угарске и куманске војске, заратио против краља Уроша I. Сукоб се догодио у земљи званој Гацко, и он (Драгутин) је из тог сукоба изашао као победник.²²

Услед недостатака историјских извора, период Драгутинове владавине, однос између браће, па и вести о самом Милутину из тог периода остају непознати. Међутим, треба поменути да је Иван Ђурић изнео низ дилема и проблема управо о статусу Милутина пре преузимања власти у Дежеви и бројним пропратним околностима, правилно указавши на равноправност браће, и могућност да је и Милутин носио краљевску круну од времена свргавања оца.²³

Јездећи неким послом на коњу код града Јелеч, Драгутин је, павши с коња, поломио ногу.²⁴ По казивању Данила II, схвативши то као божју казну због свргавања оца с власти, то је био разлог што је Драгутин на сабору у Дежеви 1282. године предао престо свом млађем брату Милутину. Формално због болести, напуштајући престо краљ Драгутин је предао власт Милутину, уз договор да он (Милутин) остане на престолу доживотно, а да га потом наследи један од Драгутинових синова, вероватно Владислав.²⁵ Пахимер сведочи како је Милутин добио власт само лично, с тим да владајућу грану династије наставе синови краља Драгутина: „... пошто се и за власт бринуо због старијег брата Стефана који је и по старости и по праву имао првенство, иако је, будући хром а и желећи да живи у доколици, одвојивши себи довољно земље, препустио бригу око власти њему (Милутину) који ће после смрти Стефана сачувати власт његовој деци.“²⁶

²²ДанилоII, *Животи краљева*, 65.

²³Станковић, *Краљ Милутин*, 57.

²⁴ДанилоII, *Животи краљева*, 70.

²⁵Динић, *Однос краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3, (1955), 56.

²⁶ВИИНЈ VI,43-44.

Познато је и да је након Драгутиновог несрећног догађаја, у земљи настало *велико комешање*. Није могуће открити узроке тог комешања, као ни супротстављене стране. С обзиром на то да их сам писац није могао прећутати, упркос својој пристрасности према краљу Милутину, говори о томе да су то били озбиљни унутрашњи сукоби, како је то својевремено истакао Михаило Динић.²⁷ Зна се да је оно окончано након смене на власти.

Постоје мишљења да је Драгутинов прелом ноге био само изговор за предају власти Милутину, а да је прави разлог за смену на престолу био у томе што је Милутин био успешнији као предводник српске властеле у њеним настојањима за територијалним освајањима према југу, на рачун Византије.²⁸ Међутим, овде је важно истаћи да није било поделе властеле на Драгутинове и Милутинове присталице, и да се, сходно томе, наводна, већа способност и ратоборност Милутинова не може сматрати узроком промене на српском престолу. С тим у вези, треба нагласити да се за смену на престолу не могу тражити узроци у слабој и без политичких амбиција личности краља Драгутина. У прилог томе иде Драгутиново силом преузимање престола од оца, као и непосредно повезивање са Светим Симеоном на тај начин што је постао други ктитор у Немањиним Ђурђевим Ступовима.²⁹

Због недостатака поузданих историјских извора, немогуће је до краја утврдити стварне разлоге за значајна политичка дешавања у Србији у периоду од 1276. до 1282. године.

Након уступања престола свом млађем брату Милутину, Драгутин је за себе задржао западне области у чији састав су улазили Рудник, Ариље и Ускопље код Требиња. Столовао је у Дебрцу, на Сави, а имао је и двор у Београду. Краљица Јелена Анжујска, којој је припадао део Хума (Требиње са околином), самостално је управљала Зетом и пределима Горњег Лима и Горњег Ибра, где јој је био двор Брњаци. Изгубила је, касније, управу у Зети, укључујући и приморске градове, када је краљевић Стефан, тада наследник престола, 1306. године, пре сукоба са оцем, добио на управу наведену област. Међутим, постоји и мишљење

²⁷Динић, *Односкраља Милутина и Драгутина*, 50.

²⁸ИСН I, 437-439.

²⁹Станковић, *Краљ Милутин*, 58-59.

да је у Србији у периоду између 1282. и 1299. године био на власти владарски „колегијум“ састављен од краљева Драгутина и Милутина, и краљице Јелене Анжујске, њихове мајке.³⁰

Освајање византијске територије

Почетком осамдесетих година 13. века положај Византије је био посебно тежак. Карло I Анжујски договором у Орвијету 1281. године образује коалицију чији је циљ био освајање Цариграда. Савезу који су чинили Сицилија, Млетачка република, папа, неколико градова у Италији којима су господарили феудални племићи, Тесалци (стари непријатељи Михаила VIII) придружили су се Бугари и Срби.³¹ Међутим, план је пропао, страховитим поразом Анжујаца од Арагонаца у тзв. Сицилијанском вечерњу 31. марта 1282. године у Палерму.³² Тако је Карло Анжујски испао из антивизантијске коалиције чији је покретач и био. Опасност је тако била отклоњена, али Византијско царство је било ослабљено упорним борбама против освајачких тежњи са запада, и сталним ратовима у балканским земљама.³³ Ту ситуацију ће искористити и српски краљ Милутин и кренути у освајања византијске територије, о чему обавештава архиепископ Данило II у Милутиновом житију. Милутинова војска осваја Скопље, Овче поље, Горњи и Доњи Полог, Пијанец на Брегалници и Злетово.³⁴

Важно је истаћи да Данило II не доноси хронолошки прецизне податке када описује неки догађај, већ је његово приповедање засновано на тематском и идејном принципу. Самим тим, то што се на почетку житија набрајају освајања, то јест у 1282. годину, не значи нужно да су се она тада и догодила. Таква Данилова наратија је сасвим у складу са житијем као жанром, односно представљањем Милутина као јунака изабраног божјом вољом.³⁵

По питању освајања територија у Македонији највише дилема изазива датовање освајања Скопља. Податак цара Јована VI Кантакузина из његовог обимног дела *Историје* да је, уз остале територије које су Срби освојили, „...и само Скопље... одузето од ромејске власти од (времена) Михаила, првог од Палеолога“ донео је највише забуне. Ако имамо у

³⁰ Исто, 55.

³¹ Острогорски, *Историја*, 426.

³² Исто, 434-435.

³³ Исто, 447.

³⁴ Данило II, 139.; ИСН I 439.

³⁵ Станковић, *Краљ Милутин*, 69-74.

виду да је Михаило VIII Палеолог владао од 1259. године до 1282. године, значило би да је Скопље освојено најкасније 1282. године, односно у току првог Милутиновог похода. Кантакузин то пише након силаска са власти 1354. године, тако да се не сме довести олако у везу са Даниловом нарацијом о Милутиновим освајањима.³⁶

Ослобођени опасности са запада, Византинци крећу у интензивне припреме за поход на Тесалију. На почетку похода 11. децембра 1282. године Михаило VIII је умро у једном трачком селу.³⁷

Нови византијски цар постаје Андроник II Палеолог, дотадашњи Михаилов савладар. Он је у пролеће 1283. године предузео поход на Србију, али он сам није узео учешћа у том походу. Ромејска војска, која се састојала највише од татарских одреда и бројно мања од претходне, више је личила на казнено-пљачкашку експедицију него на борбу за повратак изгубљених територија. Византијски одреди су стигли до Липљана и Призрена.³⁸ Међутим, наилазећи на набујали Дрим, већина Татара налази смрт у таласима набујале реке. Читав одред је пропао, заповедник Черноглав је ухваћен и убијен, а његова глава је на копљу однесена српском краљу.³⁹

Видевши да се више не ради само о протеривању Татара из Србије, укључујући ту и новоосвојене крајеве, Милутин позива брата Драгутина, па они заједно, највероватније у позну јесен 1283. године, продиру још даље ка југу у Византију. Продрли су до данашње Кавале на Егејском мору, пљачкајући при том струмичку и серску област. Следеће, 1284. године, без помоћи свог брата Драгутина, краљ Милутин заузима Дебар и Кичево. Нова граница између Византије и Србије се устаљује на линији Кроја-Охрид-Прилеп-Штип.⁴⁰ На тај начин у саставу немањих државе нашли су се северни део данашње Албаније и већи део данашње Македоније.

Међутим, поменута граница ће остати нестабилна све до 1299. године, када Милутин из основе мења политику према Византији, постајући, уместо противника, савезник Ромејског царства. С тим у вези, све до поменуте године на новоуспостављеној граници

³⁶Исто, 76-79.

³⁷ИСН I, 440.

³⁸Исто

³⁹Данило II, *Животи краљева*, 142.

⁴⁰ИСН I, 441.

Србије са Византијом владао је метеж, јер се повремено дешавају пљачкашки упади Милутинове војске, на територију Византије. Ту треба истаћи и упаде одреда византијског пребега Котаница Торника, који је нашао уточиште у Србији још док је краљ Драгутин пре дежевског сабора војевао против Грка у Македонији.⁴¹ Одметнувши се од Михаила VIII, он је пустошио царске територије све до Сера.⁴² Ситуација је била озбиљна на северним границама Ромејског царства тако да је цар послао свог сина Константина *да вежба у арејским биткама*, односно да смири ситуацију.⁴³ Царевић је, гарантујући сигурност Котаници, успео да га приволи да се преда и да се врати у Цариград. Михаило VIII, сматрајући да ће и у будућности имати невоље са Котаницом, хтео је да га ослепи. Али, Константиновим залагањем, који није хтео да погази дату реч, решење је нађено у Котаницовом замонашењу и затварању у манастир у граду Бруса.⁴⁴ Међутим, за време владавине новог цара Андроника II, 1283. или 1284. године, Котаниц успева да побегне из манастира и прикључује се краљу Милутину, сада у новој улози, четовође у српској служби.⁴⁵ Нема сумње да је он био један од узрочника невоља у царству, на шта указује и чињеница да је предаја Котаница била један од захтева Византинаца приликом каснијих мировних преговора, на којем се посебно инсистирало.⁴⁶

Рат са Дрманом и Куделином

Услед промењених политичких прилика на Балкану, изазваних ширењем татарске моћи са доњег Дунава, краљ Милутин се окреће Бугарској 1283. године. Приближио се новом бугарском цару Георгију Тертерију I, што је и озваничио женидбом са царевом кћерком Аном Тертер у лето 1284. године. Међутим, Бугарска се тада налазила у тешкој ситуацији, јер се смрћу Михаила VIII Палеолога и моћног татарског кана Менги-Темира створило погодно тле за ширење власти кана Ногаја.⁴⁷

⁴¹Исто

⁴²ВИИНЈ VI, 20-31.; Љ. Максимовић, *Котаниц Торник*, у: Љ. Максимовић, „Византијски свет и Срби“, Београд 2009, 316.

⁴³ВИИНЈ VI, 30-31.

⁴⁴Максимовић, *Котаниц Торник*, 317.

⁴⁵Исто, 318.

⁴⁶ВИИНЈ VI, 48.

⁴⁷Станковић, *Краљ Милутин*, 85.

Око 1285. године Татари упадају у северну Бугарску и пустоше је, након чега бугарски цар постаје вазал татарског кана Ногаја. Као татарски вазали, Дрман и Куделин су управљали Браничевом, а кнез Шишман Видином. Дрман и Куделин, нападајући их из свог утврђења у Ждрелу на Млави, су представљали опасност за Драгутинове и угарске територије. Драгутин је предузео поход против татарских вазала, али није имао успеха. За помоћ се обратио краљу Милутину, који се одазвао и састао се са братом на Морави, у месту Мачковци.⁴⁸ Поход је завршен успешно и Браничево је припојено Драгутиновим поседима 1284. године, насупрот тврђењу раније историографије која је овај поход датовала почетком последње деценије 13 века.⁴⁹

Помагањем Драгутина у освајању Браничева, краљ Милутин се замерио видинском кнезу Шишману. Стога, Шишман, вероватно по наговору кана Ногаја, креће у осветнички поход. Овај пут циљ напада је била Рашка, земља краља Милутина. Шишманови одреди продиру све до Хвосна, пустошећи при том манастир Жичу. Милутинов противудар је био ефикасан, његови одреди заузели су Видин, а Шишман је морао да напусти Бугарску. Међутим, посредовањем кана Ногаја, убрзо је склопљен мир који је крунисан браком између Шишмана и кћерке Милутиновог високог достојанственика Драгоша.

Охрабрен савезом са каном Ногајем и кнезом Шишманом, краљ Милутин је могао да се посвети освајањима на југу, на рачун Византије.

⁴⁸ Данило II, *Животи краљева*, 145.

⁴⁹ Чини се да друга половина 1284. године више одговара општим историјским приликама, блиским савезничким односима међу браћом, као и недостатком било каквог наговештаја да се краљ Милутин ових година окретао ка југу и нападао византијске територије, Станковић, Краљ Милутин, 86.

IV Други период Милутинове владавине

Сукоб са Византијом 1297. године

Крајем 13 века, након склапања споразума са татарским каном 1292. године и видинским владарем, Србија се налазила у стабилном положају. Тај период је обележен и складним односом Драгутина и Милутина, о чему сведоче и фреске из Драгутинове задужбине, Манастира Светог Ахилија у Ариљу. Мирна ситуација у Бугарској, али и слаба делатност царске власти на простору Македоније омогућили су Милутину окретање ка јужним деловима своје земље и граници са Византијским царством.⁵⁰

О односима између Византије и Милутина након 1284. године не зна се много. Царству, које се борило са сепаратистичким тежњама Тесалије и Епира, ситуацију на северним границама је додатно отежавало погранично четовање, које је трајало све до склапања мира између Милутинове земље и Византије 1299. године. За Византију, која је била у опадању за време владавине Андроника II, ти пљачкашки упади су представљали озбиљан проблем. Они су ломили моћ већ ослабљене Византије.⁵¹

Царство је 1296. године постигло успехе у Албанији, освојивши Драч и Валону. Међутим, већ следеће, 1297., године краљ Милутин осваја Драч од Византинаца, што заједно са несигурном македонском границом наводи Цариград да предузме поход на Србију. На челу похода, који је неуспешно завршен 1297. године налазио се познати војсковођа Михаило Тарханиот Главас. Према Георгију Пахимеру, Главас је био тај који је цару дао предлог за склапање мира са Србима.⁵² С друге стране, Теодор Метохит наводи да је преговоре о миру започео српски достојанственик Георгије.⁵³

Треба истаћи да су и једној и другој страни мировни преговори били потребни. Краљ Милутин је имао више разлога за споразум са Царством. Иако је Царство било угрожено споља и у унутрашњем превирању, бити орођен са византијском принцемом још увек је тада

⁵⁰Станковић, *Краљ Милутин*, 95.

⁵¹ИСН I, 445.

⁵²ВИИНЈ VI, 36-37.

⁵³Исто, 95.

значило велики морални престиж. То би значило и сигурност освојених територија, као и решено право наслеђа престола у Милутинову корист.⁵⁴ Византијско царство је имало велики интерес да, након дугогодишње несигурности у подручју Македоније, споразумом са Милутином обезбеди своју премоћ. На тај начин је Србија била непосредно повезана са самим царем и тако је основни правац њене спољне политике био чврсто усмерен према Византијском царству.⁵⁵

Мировни преговори

Када је реч о промени спољнополитичког правца краља Милутина на крају 13. века, односно његовом самосталном иступању ка Византији без Драгутина, као и о разлозима за такве промене, српски извори ћуте у потпуности. Византијски извори једини описују преговоре српског краља са византијским царем. Треба имати у виду да они Србију и догађаје у њој посматрају из сопственог, специфичног угла, у зависности од сопствених ставова и идеја. Поред *Историје* Георгија Пахимера, посебно је важно *Посланичко слово* царског чиновника Теодора Метохита, које је саставио са свог последњег, петог посланства краљу Милутину почетком 1299. године. Иако се ни Пахимер ни Метохит не баве конкретно унутрашњим питањима Србије, они, свако на свој начин, доносе важне податке о проблемима са којима се краљ Милутин сусретао у унутрашњој политици.⁵⁶

Преговори о браку између Милутина и царева сестре Евдокије су започели јуна 1298. године, када је она након смрти мужа из Трапезунта кренула за Цариград, и према томе трајали су неколико месеци, насупротив мишљењу старије историографије која их је датовала у 1297. годину.⁵⁷

И на византијској и на српској страни је постојао отпор будућем савезу. Најпре од саме Евдокије, која је одбила да се уда за српског краља, желећи да сачува верност покојном мужу.⁵⁸ Њено одбијање је увредило краља Милутина и он је запретио цариградском двору.

⁵⁴ИСН I, 445-446.

⁵⁵Станковић, *Краљ Милутин*, 101.

⁵⁶Исто, 94-100.

⁵⁷ВИИНЈ VI, 43. (види и нап. 84.), Станковић, *Краљ Милутин*, 99.

⁵⁸ВИИНЈ VI, 45.

Византија, суочена и са проблемима на истоку, желећи склапање савеза са Милутином, није имала другог избора осим да Андроник II понуди Милутину за жену Симониду, своју тада петогодишњу кћерку.⁵⁹

Највећа препрека намераваном браку, ако се занемари чињеница да је Симонида тада била петогодишња девојчица, била је у томе што је краљ Милутин, као човек већ у зрелим годинама, био у свом четвртом браку, о чему ће касније бити више речи. Стога, са становишта православне цркве, намеравани брак између краља Милутина и Симониде не би могао бити сматран канонским. Због тога се склапању тог брака противила Васељенска (Цариградска) патријаршија. Пре него што је пошао у Солун, Андроник II се у Селимврији састао са патријархом Јованом Козмом с намером да га приволи да пристане на брак краља Милутина и принцезе Симониде. Патријарх је дао благослов само за пут али, не и за намеравани поменути брак, након чега љут одлази у Манастир Богородице Памакаристе. Након царевог повратка из Солуна, они се опет састају при чему му се цар Андроник II правда да Симониду није дао по сопственој жељи, већ је то морао учинити ради мира.⁶⁰ Како би оправдали склапање брака између царевићке Симониде и краља Милутина, Византинци су прибегли својеврсном политичком софизму. Наиме, они су тврдили да су сви претходни Милутинови бракови, склапани после његове вереничке/брачне везе, кад је био краљевић, са Аном Палеолог, из разних разлога били нелегитимни.⁶¹ По том, превише натегнутом тумачењу, брак краља Милутина и Симониде био би његов други брак, и, према томе, све би било у складу са канонима православне цркве. Тако је савладано противљење Цариградске патријаршије.

Планирани споразум је подразумевао и промену равнотеже снага на Балкану, па се тако појављују и силе којима не одговара споразум између Византије и Србије. Метохит наводи да су Тесалија и Бугарска јаким дипломатским средствима покушавале да краља одговоре од орођавања са царем Ромеја, јер су у Милутину видели савезника у борби против Византије. Он тврди да Тесалија сплеткари против цариградског двора желећи да се поново

⁵⁹ВИИНЈ VI, 46.; Острогорски, *Историја*, 456-457.; ИСН I, 445-446.

⁶⁰ВИИНЈ VI, 57-59.

⁶¹Исто, 59-60.

ороди са краљем Милутином, и да бугарска царица-удовица Миза нуди Милутину брак, како би му наговестила да ће добити бугарски престо.⁶²

Према постигнутом споразуму, територија у Македонији северно од линије Охрид – Прилеп – Штип (ти градови би остали Византији), коју је Милутин већ био држао под својом влашћу, Милутину би припала као мираз уз Симониду.⁶³ Занимљиво је да Метохит не помиње питање разграничења, што указује на то да је оно решено на неком од претходних посланстава. Са свог последњег, петог путовања он сведочи о три спорне тачке. Прва се тичала предаје Ане Тертер Византинцима, али је Милутин попустио и најпре на то пристао.⁶⁴ Византинцима је ова тачка била важна како би били сигурни да су везе између Србије и Бугарске раскинуте. Друга спорна тачка се односила на то да је брак требало да потврди и венчању присуствује краљица-мајка Јелена Анжујска. Та тачка није могла бити испуњена, јер Јелена Анжујска није одобравала склапање брака Милутина и Симониде. Краљ Милутин је објаснио како краљица Јелена живи у удаљеном делу државе, као и да јој је тешко да у тим годинама и по таквом (не)времену присуствује венчању. Решење је пронађено у томе да краљица мајка да заклетву након венчања,⁶⁵ до чега никада није дошло. Византијски захтев да Милутинову одлуку потврди краљица-мајка проистигао је из одличног византијског увида у унутрашње прилике у Србији. Већ је тада било јасно да ће доћи до сукоба међу браћом, па су Византинци желели да Јелена буде на Милутиновој страни.⁶⁶ Последња тачка се тичала предаје талаца које је василевс тражио. Он је тражио децу из угледних породица, што није могло да се испуни без извесних гаранција.⁶⁷ Један од талаца које је краљ Милутин морао да преда био је и већ помињани византијски одметник Котаница.⁶⁸

Но, и поред свега наведеног, краљ Милутин се 1299. године оженио Симонидом, и тако постао „љубљени зет царства“. Дочекао је Симониду на „ничијој земљи“, на мосту напред Вардара, сјахавши са коња и клекнувши при том на колена, показујући тиме да је

⁶²ВИИНЈ VI, 135-140.

⁶³ИСН I, 447.

⁶⁴ВИИНЈ VI, 123-126.

⁶⁵Исто, 124-127.

⁶⁶Станковић, *Краљ Милутин*, 110.

⁶⁷ВИИНЈ VI, 127-128.

⁶⁸Исто, 54-55.

дочекује као господарицу, а не као супругу.⁶⁹ Венчао их је Охридски архиепископ Макарије у Охриду, на Васкрс 1299. године, а венчање је прослављено у Солуну.⁷⁰ Тим венчањем је склопљен савез између државе краља Милутина и Византије.

Теодор Метохит даје драгоцене детаље и о српском двору. Он каже да је читав церемонија била врло елегантна и да се сам краљ веома накитио и читаво тело празнично оденуо, претрпавши се драгим камењем, бисерјем и нарочито златом. Српски двор је бљештао од свилених и златом везених тканина. Сматрајући да је српски двор био срећен по угледу на византијски, он је истакао како је то ипак било као да се пешак надмеће са лидијском двоколицом.⁷¹ Такође, детаљно описује како је био добро угошћен и како је свега било у изобиљу: од дивљачи, преко разних птица, до друге јестиве звераци и посластица у златним и сребрним тањирима и посудама.⁷²

Треба рећи и да је Ана Тертер, после предаје Византинцима, задржала краљевско достојанство. Још је удајом за, тада удовца, Михаила (Димитрија) Анђела Кутрулу постала и деспотица.

Непоуздани извори тврде да је краљ Милутин, када је Симонида имала осам година, противно споразуму који је постигао Теодор Метохит, конзумирао брак са њом, повредивши јој при том материцу и тако је начинио трајном нероткињом.⁷³ Овде је важно истаћи мишљење данашњих медицинских стручњака да би таква врста повреде, у оно време, имала фаталан исход.⁷⁴ Симонида је волела богословље и чезнула је за монашким животом. Прилика за то указала јој се 1317. године у Серу, када се враћала са мајчиног погребца из Цариграда. На запрепашћење Милутинових људи, који су дошли да је врате мужу, појавила се пред њима у монашкој одори. У томе су јој помогле монахиње из једног тамошњег манастира. Избегла је да то уради у Цариграду да не би клевета пала на њеног оца цара Андроника II. Пошто је Милутин припретио ратом ако му се Симонида не врати, ситуацију је разрешио њен полубрат Константин. Растргао јој је монашку ризу, навукао јој цивилну

⁶⁹Исто, 55.

⁷⁰Исто

⁷¹Исто, 111-112.

⁷²Исто, 113.

⁷³ВИИНЈ VI, 177.

⁷⁴ Н. Hunger – О. Kresten, Archaisierende Minuskel und Hodegonstil im 14. Jh., Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 29 (1980) 187-236. (наведено према: ВИИНЈ VI, 17.)

одећу и, упркос њеном опирању, предао ју је Милутиновим људима, који су је, потом, одвели њеном мужу. Имала је тада око двадесет две године живота.⁷⁵

Питање бракова краља Милутина

Византијски извори имају различита виђења када су у питању Милутинови бракови. Најчешће питање које се поставља јесте број Милутинових бракова, односно да ли је његов брак са Симонидом био четврти или пети.

Према Пахимеру, Милутин је пре Симониде имао три жене: прву, о којој нема података, друга супруга му је била кћерка тесалског севастократора Јована Анђела, и трећа је била Ана Тертер. Када се хронолошки посматра, прва супруга је око 1282. године, дакле када је он ступио на престо, још увек била са Милутином. Доказ за то је фреска у Цркви Ђурђеви Ступови на којој је краљ приказан заједно са краљицом, која се наводно звала Јелена. Та Јелена се не сме идентификовати као тесалска принцеза, јер је Јован Анђеосвоју другу кћерку, која се сигурно звала Јелена дао за жену Виљему де ла Рошу и тај брак је трајао сигурно до 1287. године. Према томе, Јован Анђеосније могао имати истовремено две кћерке које се исто зову, из чега произлази да је тесалска принцеза, у историографији непознатог имена, била друга Милутинова жена, што је и у складу са Пахимеровим редоследом. Последња жена, пре брака са Симонидом, бугарска принцеза Ана Тертер је према дубровачким подацима била проглашена за српску краљицу нешто пре августа 1284. године. На основу фреске из Цркве Светог Ахилија у Ариљу, која потиче из 1296. године, на којој је поред краљева Милутина и Драгутина, приказана само Каталина, Драгутинова супруга, може се закључити да је брак Милутуна са Аном Тертер морао бити окончан пре 1296. године. Ана је највероватније из политичких разлога остала у Србији до 1299. године. Пахимер пише и да је краљ у периоду између друге и треће жене имао везу са мађарском принцезом Јелисаветом. Он је ту везу сматрао незаконитом, јер је Јелисавета била сестра Драгутинове супруге Каталине, као и због њене припадности католичком монаштву.⁷⁶

⁷⁵ВИИНЈ VI, 188-191.

⁷⁶ВИИНЈ VI, 37-42. ; Љ. Максимовић, *Да ли је Симонида Палеологина била пета супруга краља Милутина?*, у: Љ. Максимовић, *Византијски свет и Срби*, Историјски институт, Београд 2008, 344-345.

Нићифор Григора, такође, тврди да је Милутин имао три жене, али он их наводи другачијим редоследом: кћерка тесалског севастократора, бивша монахиња Јелисавета и Ана Тертер. Дакле, за разлику од Пахимера, Григора пише да је Јелисавета била законита Милутинова жена. Он каже да јој је Милутин збацио монашку ризу како би се њоме оженио, и да ју је после неког времена отерао пошто се Српска црква том браку много противила.⁷⁷ У прилог томе да је овај брак био прави говори и чињеница да у Јелисаветином монашком животу постоји празнина за период од 1283. до 1285. године у мађарским документима. Краљ Милутин је у овом браку добио кћерку Царицу за коју је било планирано да се уда за сина Шарла (Карла) од Валоа, како наводи један извештај са Запада.⁷⁸

Из наведеног произилази да је Милутин пре него што се оженио Симонидом имао укупно четири брака, и то у периоду од када је ступио на власт 1282. године до 1299. године. Ако се брак посматра у складу са средњевековним схватањем као политички савез, онда се на тај начин може пратити промена спољне политике Србије у том кратком временском периоду. Он је у политичком погледу могао бити задовољан првом супругом, српском племкињом Јеленом. Међутим, постајући непријатељ Византинаца, он је онда у складу с тим тражио савезника у антивизантијски оријентисаном тесалском севастократору, оженивши се његовом кћерком. Када се потом приближио брату Драгутину, који је био орођен са угарским двором, онда је за жену узео угарску принцезу Јелисавету. Када је 1284. године било потребно да се склопи савез са Бугарском против Цариграда, он је отерао Јелисавету и оженио се Аном Тертер. Након Тертеровог збацивања са власти 1292. године и тај брак постаје неважан.⁷⁹

Сви Милутинови бракови између првог и брака са Симонидом проглашавани су неважећим зато што су склапани док је прва жена још била жива. Како 1299. године Јелена, српска племкиња, више није била жива, самим тим се брак са Симонидом могао сматрати легалним, односно другим. Тим аргументом је и прекинуто противљење Цариградске патријаршије том браку.⁸⁰

⁷⁷Исто, 345-346.; ВИИНЈ VI, 169.

⁷⁸Максимовић, *Симонида*, 346.

⁷⁹Исто, 348.

⁸⁰Исто, 349.

Сукоб Милутина и Драгутина

Измирење са Византијом 1299. године је значило велики успех Милутинове спољне политике. Осим што је добио ромејског цара за савезника и што више није стрепео од византијских напада, савез је имао и симболичан значај. Углед и положај Милутина, као василевсовог зета, порасли су и у Србији и у околном свету. За време мировних преговора краљев брат Драгутин није спомињан. О његовом држању након Васкрса 1299. године може се сазнати на основу Пахимерове забелешке у којој се каже да је Драгутин узнемирен и да је подозревао да му прети опасност од брата, због чега цар Андроник II шаље савезничку војску Милутину, како би спречио Драгутинове настрaje.⁸¹

Добро је познато је да су Византинци настојали да потомцима царских принцеа обезбеде првенство у наслеђивању престола, као што се то видело у преговорима о браку Милутина и Ане Палеолог две деценије раније. Према томе, у сложеној и нејасној атмосфери по питању наслеђа српског престола, Драгутин је имао разлога за забринутост због промена које су се догодиле 1299. године.

Није познато када тачно и како су сукоби почели и не може се пратити њихов ток ни у општим цртама. Сведочанства о рату између Милутина и Драгутина су малобројна.

Зна се да је отворени сукоб избио 1301. године, што се закључује на основу рата између Дубровника и краља Милутина, односно мировног споразума по коме се град Рудник налази у поседу краља Милутина. У пролеће 1302. године дубровачки трговци из Брскова се жале Општини дубровачкој да не знају како да се врате у свој град, јер су *ратови*. Следеће, 1303., године дубровчанин Богдан у свом писму говори како је рат у Брскову и читавој Рашкој. Рат се не може пратити из године у годину, али да је била несигурна и 1305. година види се из ограничења која су Дубровнику стављана приликом издавања царине под закуп. Најзад, ратно стање је трајало и у пролеће 1308. године, о чему сведочи Аноним, чиме је превазиђена теза раније историографије да је реч о Драгутиновој краткотрајној буни.⁸²

⁸¹ВИИНЈ VI, 55-56.; М. Динић, *Однос краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3, 1955, 58.

⁸²Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, 58-61.

До измирења браће дошло је 1312. или 1313. године. Познато је да у лето 1313. године браћа сарађују, као и да је пре октобра исте године Милутин два пута слао помоћ Византији против Турака, што не би било могуће ако је и сам био у рату. Српски одред од две хиљаде коњаника под вођством војводе Новака Гребострека је, заједно са Ћеновљанима и царевим ратницима, успешно ратовао против Турака у Малој Азији.⁸³ О току преговора између Милутина и Драгутина мало се зна. Каква је улога Византије у целој тој ствари такође није познато. Било како било, након сукоба браће није било већих промена, Милутин је остао краљ, а Драгутин је такође остао да влада својом облашћу. Није било значајних територијалних промена, осим оне да је од краја 1312. године Рудник опет припадао Драгутину. По питању наслеђа престола, због чега је сукоб и избио, није јасно шта је договорено, али судећи по даљем развоју догађаја изгледа да је ту остало све по старом.⁸⁴

Однос краља Милутина према западном свету

Почетком 14. века на Западу поново оживљавају амбиције за освајањем Византије и обновом Латинског царства. Западни краљеви, владари италијанских градова, папа и остале велможе показују све снажније претензије на цариградски трон, чинећи Византију све више изолованом. Папа Климент V 1307. године је екскомуницирао византијског василевса Андроника II и запретио свим католицима екскомуникацијом и одузимањем имовине уколико сарађују са поменутиим царем.

У новој политичкој ситуацији, свестан буре која се спремила, краљ Милутин је поступао опрезно и прагматично према западним силама. У све интензивнијим политичким вртлозима на истоку и западу Милутин је око 1308. године (када је склопио споразум са Карлом Валоа) морао бити отворен у политичким замислима и према једној и према другој страни. Савез са царем Андроником II, напуштеним од царице Ирине, потом екскомуницираним и изложеним претњама са Запада, у првом реду од Карла Валоа, није

⁸³Данило II, *Животи краљева*, 172-173.; Острогорски, *Историја*, 464.; ИСН I, 460-461.

⁸⁴Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, 68-73.

изгледао привлачно као коју годину раније. Све то је утицало да се краљ Милутин удаљи од Цариграда и окрене Западу.⁸⁵

Краљ Милутин је склопио уговор о савезу са Карлом Валоа који је био брат француског краља Филипа IV Лепог. Као супруг Катарине од Куртенеа, титуларне византијске (латинске) царице, Карло је и сам носио титулу цара Латинског царства са седиштем у Константинопољу (Цариграду). Уговор потписан 1308. године је подразумевао да краљ Милутин признаје права Карла Валоа на цариградску круну, да ће прихватити „праву веру“ и тиме се вратити у окриље Римске цркве, што ће све бити потврђено браком краљеве кћерке Царице са сином Карла од Валоа.⁸⁶

Што се тиче непосредног западног суседства, вредно помена је да је хрватски бан Младен II Шубић накратко успео да овлада Захумљем. У противнападу, краљ Милутин враћа ту област под своју власт. Српски краљ је заратио и против Дубровника, чији је заштитник била Млетачка република. Приликом тог сукоба, Милутин је заузео и једно време под својом влашћу држао Конавле и острво Мљет.⁸⁷

Након неколико година, освајачки планови Карла Валоа су изгубили сваку реалну основу. Престале су и Карлове правне претензије на цариградску царску круну, пошто је 1308. године умрла његова жена, титуларна византијска царица Катарина од Куртенеа.⁸⁸ Иако није дошло до реализације уговора са Карлом Валоа, он још једном доказује Милутинову умешност када је у питању спољна политика.

Краљ Милутин и царица Ирина

Царица Ирина или Јоланда од Монферата била је пореклом из Ломбардије. Имала је око једанаест година када се удала за Андроника II. Његова прва жена је била мађарска принцеза Ана, која је умрла 1281. године, остављајући му два сина Михаила и Константина. Ирнин отац маркиз од Монферата као мираз је добио Солунско краљевство.

⁸⁵Станковић, *Краљ Милутин*, 121-122.

⁸⁶Исто, 124.; ИСН I, 456.

⁸⁷ИСН I, 451- 454.

⁸⁸Острогорски, *Историја*, 463.

Царица Ирина је, након чувеног неуспелог покушаја убеђивања цара да подели царство свим члановима породице, напустила Цариград и преселила се у Солун 1303/1304. године, где је живела до своје смрти 1316. године. Наиме, она је захтевала од Андроника II да подели византијску државну територију тако да сви њени синови добију на управу по један део. Андроник II то није могао да испуни, јер се то косило са традицијом сениората и са византијским правним схватањима. Како није успела да на тај начин обезбеди своје синове, она је своје амбиције пренела на кћерку Симониду, све у нади да ће њено потомство владати Србијом. Нићифор Григора пише како је кћерку и зета обасипала скупим поклонима: „... ко би могао да утврди број царских драгоцености које је Ромејима одузела и дала краљу Србије...”.⁸⁹ Међутим, када се буде показало да је Симонида нероткиња, то ће осујетити Ирине планове и навести је на размишљања о томе да један од њених синова дође на српски престо.

Прво је у Србију стигао Димитрије 1312. или 1313. године. Али, изговарајући се суровом климом и непријатном средином, он је одустао и вратио се назад. Након тога, у Србију ће послати и другог сина из Ломбардије, Теодора. Али, и он ће из истих разлога одбити српски престо.⁹⁰

Планови царице Ирине нису успели, али занимљиво је то што је краљ Милутин Димитрија и Теодора лепо примио и да је, уопште, и сам неко време узимао у разматрање таштину идеју.⁹¹

Побуна сина Стефана, његово „ослепљивање“, прогонатво у Цариграду и повратак у Србију

Измирење Милутина и Драгутина је донело значајне промене у унутрашњој политици Србије. Краљ Милутин је после сукоба био у сигурнијем и моћнијем положају у односу на старијег брата. Питање наследника престола, због чега је сукоб и избио, остало је отворено. С обзиром да се Милутин никада није јасно изјаснио за једног од својих синова,

⁸⁹ВИИНЈ VI, 177.

⁹⁰Исто, 178-179.

⁹¹Љ. Максимовић, *Краљ Милутин и царица Ирина: праскозорје идеје о царству код Срба*, у: Манастир Бањска и доба краља Милутина, 2007,16.

или за једног од браће своје жене Симониде, чини се да је до краја живота био неповерљив према свим својим потенцијалним наследницима.⁹²

Старији син Стефан је 1306. године добио на управу област Зету, коју је раније држала краљица-мајка Јелена. Давање Зете на управу Стефану и Милутинове тежње да папа то, током његових преговора са Западом, призна говори о томе да га је отац припремао за наследника, што потврђује и млетачки документ из 1313. године у ком Стефан има титулу краља.⁹³ Међутим, он је ипак имао разлога за бригу када се радило о питању наслеђивања престола. Њега је најпре угрожавао Дежевски споразум из 1282. године по којем би престо требало да наследи Драгутинов син Владислав, затим је био угрожен и од политичких одлука свога оца, будући да је престо требало да наследи потомак из брака са Симонидом.

О побуни која се догодила у другој половини 1314. године говори архиепископ Данило II у Милутиновом житију. Стефан, наговорен од властеле, подигао је побуну како би са престола збацио свог оца краља Милутина. Након што су се састали на реци Бојани, Стефан се предомислио и покајао, пришао је оцу на коленима и замолио га за опроштај. Иако му је обећао милост, краљ Милутин је, плашећи се шта га чека у старости ако сина остави слободног, наредио да Стефана спроведу у Скопље и да га тамо утамниче и ослепе.⁹⁴ Међутим, не зна се тачно под којим околностима, да ли зато што је извршилац казне био поткупљен или због неког другог разлога, Стефан није био ослепљен. „Ослепљеног“ Стефана, са његовом женом Теодором и двоје деце, краљ Милутин је, као таоца, послао у Цариград код свог таста Андроника II Палеолога.

Постојале су сумње да је краља Милутина да нареди ово сурово поступање према свом сину наговорила краљица Симонида. О томе пише Григорије Цамблук у Житију Стефана Дечанског, где, желећи да га оправда, Милутина пореди са царем Константином који је свог сина казнио још гором казном, убиством, верујући речима лукаве жене.⁹⁵

Заузимањем Српског архиепископа Никодима и хиландарских монаха, након неколико година, највероватније 1320., краљ Милутин је одобрио да се Стефан врати у

⁹²Станковић, *Краљ Милутин*, 127.

⁹³Р. Радић, *Краљ Милутин у венецијанском документу из 1313. године*, у : Манастир Бањска и доба краља Милутина, 2007, 92.

⁹⁴Данило II, *Животи краљева*, 153-155.

⁹⁵Поповић, *Мотив Федре и Хиполита у Житију Стефана Дечанског* Григорија Цамблака, ЗРВИ 37, 202-203.

Србију. Најзад, краљ Милутин га је у Скопљу љубазно примио и доделио му на управу жупу Будимље (предео око Берана).⁹⁶ Према Григорију Цамблаку, Стефан је, по доласку у земљу, свог сина Душана предао краљу Милутину, што може да се схвати као израз посебне опрезности коју је Милутин показивао и после толико година.⁹⁷

Краљ Милутин као задужбинар

Кад је реч о задужбинарству краља Милутина, најпре, треба напоменути његов одлучујући допринос у одбрани Манастира Хиландар од пљачкашких налета тзв. Каталанске компаније. Радило се о одлично наоружаној најамничкој војсци (око шест хиљада плаћеника), коју је византијски цар Андроник II Палеолог ангажовао за одбрану од Турака. Отказавши послушност Андронику II, Каталанци су кренули да пљачкају на шта год наиђу, и на копну и на мору. Тако су се, привучени драгоценостима тамошњих манастира, укључујући ту и Хиландар, намерили и на Свету Гору. Тадашњи игуман Хиландара, постављен на то место личним заузимањем краља Милутина, био је Данило, потоњи Српски архиепископ Данило II. Само захваљујући упорности њега и његове манастирске сабраће, уз обилату помоћ најамника, које је, поред залиха, платио краљ Милутин, Хиландар је, почевши од 1307. године, издржао трогодишњу навалу Каталанаца. Треба нагласити да је игуман Данило, на време, привремено, у Србију склонио највеће драгоцености манастира Хиландар. Каталанци су опљачкали и опустошили, и руски Манастир Св. Пантелејмона.⁹⁸

Иначе, краљ Милутин је обновио и подигао велики број манастира, па се тако сматра највећим задужбинаром међу Немањићима. Нарочито је, као задужбинар, био активан у другој половини своје вишедеценијске владавине. Дакле, после ступања у савез са Византијом. Сматра се да је током своје скоро четрдесетогодишње владавине краљ Милутин обновио или подигао око четрдесет манастира или парохијских цркава. Задужбине је, осим у Србији, подизао и на Светој Гори, у Солуну, Цариграду, Јерусалиму и на Синају, где је, по сведочењу Данила II, обновио Манастир Свете Катарине. Развио је тзв. вардарски стил у

⁹⁶ИСН I, 496.

⁹⁷Д. Јечменица, *Немљњићи другог реда*, Београд, 2018, 130.

⁹⁸М. Живојиновић, *Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније*, ЗРВИ 19, 1980, 259.; ИСН I, 457-458.

сакралној архитектури. Неки тај стил, због његове подударности по начину градње са сакралним објектима у Византији, означавају као цариградско-вардарски. Од тог стила одступају само Манастир Бањска и Црква Светих Јоакима и Ане, познатија као: Краљева Црква у Студеници. Осим наведених, најпознатије задужбине краља Милутина су: Манастир Хиландар на Светој Гори (подигнут на рушевинама Манстира који су подигли Свети Сава и Немања, односно Свети Симеон), Грачаница, Црква Св. Архангела код Призрена, Црква Светог Константина у Скопљу, Црква Св. Архангела Михаила и Гаврила у Јерусалиму са гостопримницом за ходочаснике из Србије, Црква у Продрому (у Цариграду), Црква Светог Никите у Скопској Црној Гори, Црква Светог Ђорђа у Старом Нагоричану и друге. Поклонио је сребрну икону, за олтар, Цркви Светог Николе у Барију, Италија.⁹⁹

Осим манастира и цркава, краљ Милутин је подигао опсадни зид око Хиландара, као и три пирга ван тог манастирског утврђења (Пирг Краља Милутина, Хрусија, и Типикарница у Кареји), као и болницу или Краљев ксенон при манастиру Јована Продрома у Цариграду. Ксенон је имао карактеристике праве болнице. Краљ Милутин се побринуо да буде опремљен свим, од постеље до болничког особља. Куповао је и одређена грчка села од којих би болница могла материјално да се издржава. Пошто се радило о византијској територији, Ксенону је као и Хиландару имовинска права уступао византијски цар. Вероватно су и Милутинови наследници помагали ову болницу. Будући да се налазила у центру Цариграда, морала је имати велики значај за њих. Зна се да је кћерка Константина Дејановића Јелена, као византијска царица, користивши свој положај и могућности помагала болницу. У манастиру при ком се ова болница налазила основана је и школа, што је управо омогућено имовинским стањем болнице. Лекари краљеве болнице, чија имена су већином непозната, су били људи широког образовања, бавили су се разним научним областима. Приликом пљачкања Цариграда 29. маја 1453. године, манастир Јована Продрома је био међу првим објектима које су Турци заузели.¹⁰⁰

⁹⁹ИСН I, 478-485.

¹⁰⁰М. Живоиновић, *Болница краља Милутина у Цариграду*, ЗРВИ 16, 1975, 106-115.

Византијски утицај у Србији

Краљ Милутин је током своје владавине увео многе промене у државном и друштвеном уређењу, угледајући се на византијске обичаје и институције, и на тај начин омогућио већи византијски утицај на Србију.

Промене у сфери симболике било је ношење калиптре која опонаша византијски царски орнат, проширивао је наслеђену краљевску титулу уносећи земље на које је претендовао. Одржавао је старе немањинке владарске резиденције у Паунима, Неродимљу, али је посебно место давао Скопљу. Појављују се и титуле византијског порекла као што је *протовестијар*.

Најважније византијске институције које су биле уведене су *пронија* и *кефалија*. Са системом проније краљ Милутин се сусрео приликом освајања у Македонији. На освојеној територији он је затекао ратнике који су од византијских царева добијали поседе са обавезом да се одазивају на војну службу. Приходи са поседа су омогућавали издржавање пронијара и опремање ратном спремом. Тако је краљ Милутин наследио цара у улози корисника пронијарских војних служби. У провинцијску управу уведене су кефалије које ће касније постати скелет читавог управног система у српској држави. Кефалије су били владареви намесници који су по владаревом овлашћењу управљали појединим територијама.

Међу мерама које су обезбеђивале делотворнију владареву власт било је и увођење најамничке војске. Најамници су били скупи и непоуздани. Када би се закаснило са плаћањем њихове службе, умели су и да се претворе непријатеља господару коме су служили, као што је био случај са Андроником II и Каталанцима. Први значајан најамнички одред у краљевој служби били су Туркопули. Осим њих, краљ Милутин је имао и Кумане и италијанске најамнике.¹⁰¹

¹⁰¹ИСН I, 466-469.

Милутинова смрт и борба за наслеђе престола

После Драгутинове смрти, 1316. године, краљ Милутин Владислава ставља у заточеништво, и заузима Београд и Мачву. Међутим, енергичним противударом угарски краљ Карло Роберт му одузима заузето, али Браничево, које је припадало Драгутину, остаје у саставу Милутинове државе.¹⁰²

Након Милутинове смрти, 29. октобра 1321. године, због Владислављевог заточеништва које ће потрајати све до 1323. године, у борби за наслеђе упражњеног престола у Србији остају само Милутинови синови, Стефан и Константин. О овом другом се у српској историографији врло мало зна, не зна се ни да ли се женио и да ли је имао потомство. Зна се да је потицао из брака са Аном Тертер.¹⁰³ Константин је, по мишљењу многих историчара, очито био последњи Милутинов избор у дуготрајним дилемама око наследника престола, тим пре што је Стефан био „ослепљен“, а у средњем веку ослепљени или на неки други начин осакаћени или унакажени људи нису могли да постану владари.¹⁰⁴ Постоје извори који упућују на то да је Милутин заиста припремао Константина за наследника, као што су олтар за базилику Светог Николе у Барију на коме су се налазили натписи са именима Милутина и Константина, као и заједничка представа краља Милутина и Константина у Грачаници.¹⁰⁵

Када је краљ Милутин умро, Стефан је објавио да му се вид вратио и да више није слеп, и на тај начин отворено исказао претензије на престо. Спремајући се за борбу са Константином, Стефан се састао са Српским архиепископом Никодимом, који га је крунисао на Богојављење 6. јануара 1322. године. Он потом Константину шаље писмо у коме каже да је божјом вољом постављен на српски престо и позива га да престане са припремама за рат. Константин није желео да прихвати друго достојанство у краљевству, спремао је војску за сукоб у ком је и погинуо. Битка се догодила у пролеће 1322. године код Звечана, на Дмитровичком пољу.¹⁰⁶

¹⁰²ИСН I, 472.

¹⁰³ Јечменица, *Немањићи*, 124.

¹⁰⁴Станковић, *Краљ Милутин*, 127.

¹⁰⁵Исто, 127-128.

¹⁰⁶Јечменица, *Немањићи*, 134.

Краљ Стефан Урош II, познатији по свом народском имену - Милутин, је сахрањен у својој задужбини Манастиру Бањска, код Звечана, на северу Косова. Током погребне пратње, пукови неке нерегуларне војске покушали су да опљачкају, златом и другим драгоценостима, богато украшено тело краља. Две и по године после његове смрти, према речима Данила II (од 1324. године Српског, односно Пећког архиепископа): „...нашавши да му" - приликом откопавања његовог гроба - „не фали ниједна влас на глави"¹⁰⁷, Српска црква је краља Милутина Немањића прогласила за Свеца, Симонида је послала златно кандило и златоткани покров за његово тело.¹⁰⁸ Пред најездом Турака, 1389. године, његово тело је премештено у село Трепча. Најзад, 1460. године пренето је у Софију, где и дан-данас, без десне руке и главе, почива у ћивоту, крај олтара Цркве Свете Недеље, која се по њему назива - Црква Светог Краља. Канонизовала га је и Бугарска православна црква, а његов култ је јако развијен у бугарском народу.

¹⁰⁷ Данило II, *Животи краљева*, 183.

¹⁰⁸ Исто, 184.

Закључак

Владимир Ћоровић у својој „Историји Срба“ пише: „Краљ Милутин је увек знао шта хоће и имао је амбиција и потеза правог државника. Ради власти, коју не би испустио ни по коју цену, он је газио преко свега, ни најрођенији нису били поштеђени свирепости, ако је само осећао да сметају његовим интересима.“¹⁰⁹

Уистину, краљ Милутин је био велики владар. За време његове владавине, коју је добрим делом делио с братом и мајком, Србија је постала најмоћнија држава на Балкану. Земља је доживела велики политички, економски, војни и културни (верски) просперитет. Основу тог свеколиког напретка чинило је ковање велике количине сребрног новца. Наиме, у то време, Србија је имала више рудника („извора“) сребра међу којима су најиздашнији били Рудник, код Крагујца и Брсково, близу Бродарева, у долини Таре. Осим њих, познати рудници сребра били су Ново Брдо, Трепча и Сребреница. У наведеним местима, уз рудник, постојале су и ковнице сребрног новца (динара). Краљ Милутин је свој сребрни динар ковао највише у Брскову, док је краљу Драгутину највећи „извор“ његовог сребрног динара био Рудник. Иначе, треба рећи да је ковање сребрног новца у Србији почело у време владавине Краља Стефана Уроша I, који је у ту сврху у Србију довео Сасе (Саксонце), вичне ковању новца.¹¹⁰ Милутинов динар се добро котирао на тржишту у Венецији. Такође, треба нагласити да се, у то време, у Србији новац користио само у спољној трговини. Осим наведеног, значај краља Милутина је и у томе што је, увођењем пороте усклађене са сталежом којем припадају оптуженици и/или парничари, унапредио правосуђе у Србији, чиме је, још пре доношења Душановог законика, од Србије начинио, за оно време, солидну правну државу. Затим, увођењем византијског дворског церемонијала, уз присуство значајне раскоши, модернизовао је односе на српском краљевском двору, где су, пре тога, на пример, краљице преле вуну, попут жена из нижих сталежа.¹¹¹ Најзад, што се културног напретка Србије у време Милутинове владавине тиче, треба рећи да се ту ради о развоју верског (духовног) живота, подизањем или обнављањем многобројних манастира и цркава,

¹⁰⁹В. Ћоровић, *Историја Срба*, Ниш, 1999, 165.

¹¹⁰ИСН I, 345.

¹¹¹ИСН I, 468-470.

о чему је већ било речи. Треба још напоменути да је, уз сваку задужбину, подигнутом манастиру краљ Милутин додељивао хрисовуљу, од којих је, вероватно, најзначајнија позната Светостефанска повеља додељена Манастиру Бањска. Оригинал те повеље се налази у Топкапи музеју, у Истанбулу. Ипак, краљ Милутин ће највише у историји Србије остати упамћен и истицан, поред подизања великог броја задужбина, по томе што је земљу, која је у време владавине његовог оца, краља Стефана Уроша I, и, затим, брата, краља Драгутина, била окренута ка Западу, у другој половини своје скоро четрдесетогодишње владавине, споразумом постигнутим 1299. године са василевсом Андроником II Палеологом, претворио у одану савезницу Византије.

Извори и литература

Извори:

- *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, Београд 1986.
- *Архиепископ Данило II, Животи краљева и архиепископа српских*, Просвета, Београд 2008.

Литература:

- Динић М., *Однос између краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3, 1955, 49-82.
- Живојиновић М., *Болница краља Милутина у Цариграду*, ЗРВИ 16, 1975, 105-115.
- Живојиновић М., *Житије архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније*, ЗРВИ 19, 1980, 251-273.
- *Историја српског народа I*, Београд 1981.
- Јечменица Д., *Немањићи другог реда*, Београд 2018., 123-138.
- Максимовић Љ., *Да ли је Симонида Палеологина била пета супруга краља Милутина*, у: Љ. Максимовић, *Византијски свет и Срби*, Београд 2008, 343-349.
- Максимовић Љ., *Котаниц Торник*, ЗРВИ 29-30, 1991, 183-191.
- Максимовић Љ., *Краљ Милутин и царица Ирина: праскозорје идеје о царству код Срба*, у: манастир Бањска, 2007, 13-17.
- Мишић С., *Краљ Стефан Урош II Милутин и Бугари*, Браничевски гласник 2, 2004, 5-18.
- Никол Д. М., *Византијске племкиње-Десет портрета 1250-1500*, Београд, 2002.
- Острогорски Г., *Историја Византије*, Београд 1998.
- А. В. Поповић, *Мотив Федре и Хиполита у Житију Стефана Дечанског Григорија Цамблака*, ЗРВИ 37, 1998, 199-210.
- Радић Р., *Краљ Милутин у венецијанском документу из 1313. године*, у: манастир Бањска, 2007, 91-95.
- Станковић В., *Краљ Милутин*, Београд, 2012.
- Ћоровић В., *Историја Срба*, Ниш, 1999.